

України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 18. – Ст.133. **9.** Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст.141. **10.** Конституція України / Верховна Рада України: Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 160 с.

УДК 329.733

«НАЦІОНАЛЬНА ЗГОДА» ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Ю. Опанасенко

У статті розглядається концепт «національної згоди» як певний різновид комунікації між владою та громадськістю. Виділяються основні типи соціальної згоди: «згода» як легітимізація влади з боку населення, «згода» як певний різновид ідентичності («національна згода»), «згода» як консенсус стосовно проведення тієї чи іншої політики.

Ключові слова: соціальна згода, національна згода, суспільна угода, соціальна комунікація, ідентифікаційний аспект національної згоди, консенсус.

The author reviews a concept of «national consent» as a variety of communication between power and community. The basic types of social consent are determined: consent as legitimization of power on the part of society, consent as a definite variety of identity («national consent»), consent as a consensus in politics.

Keywords: social consent, national consent, public agreement, social communication, identification aspect of national consent, consensus.

Невирішеність завдання формування української національної ідентичності, відсутність консенсусу в соціогуманітарних орієнтаціях населення Сходу та Заходу України, наявність

конфліктогенного потенціалу в конкуруючих геополітичних проектах подальшого розвитку України (європейському та євразійському), конфлікт інтерпретацій українського минулого та невизначеність майбутнього української нації, нарешті криза влади напередодні президентських виборів визначають актуальність пошуку досягнення єдності населення України, яка узагальнено фігурує в назві теми даної статті як «національна згода».

Необхідність вирішення цього завдання протягом всього періоду державної незалежності України визнавалася на всіх рівнях української публічної думки. Заклики до неї супроводжували діяльність усіх керівників держави, починаючи з Л. Кравчука, однак вони були позбавленими концептуального та технологічного характеру, залишаючись лише політичними гаслами. (Певним винятком є проект «Універсалу» чинного Президента України В. А. Ющенко, який був спробою перевести добрі побажання в практичну площину, але нерезультативність цієї акції продемонструвала, що і в рамках цього проекту не було знайдено платформи для реальної загальнонаціональної єдності).

Ця стаття є спробою філософської рефлексії над концептом, який має всі ознаки ідеологем та характеризується інтуїтивною ясністю. Основною методологічною передумовою такої рефлексії є визнання необхідності відійти від психологізованих версій розуміння «національної згоди» (тобто згоди як однотипності емоційних реакцій населення, як це передбачалося, наприклад, утопічною ідеологемою «злагоди»). Аналогічно, «національна згода» не матиме нічого спільного з різновидами ідеологічного «єдиноміслия» на кшталт радянського. Згідно з методологічними передумовами нашого підходу до цієї проблеми, під соціально-політичною «згодою» (точніше, під одним з її найпоширеніших типів) слід розуміти певний різновид комунікації між владою та населенням, який безпосередньо стосується підтвердження легітимності чинної влади.

Інакше кажучи, хай якою буде влада (деспотичною, тиранічною, авторитарною, тоталітарною чи, навпаки, демократичною), вона не може здійснювати своїх управлінських функцій, спираючись лише на технології насильства. Вона потребує «згоди» на своє панування, причому подібна «згода» повинна виражатися ще й у вигляді певних знакових проявів або демонстрацій лояльності. (Особливо яскраво подібні знакові прояви очевидні в ситуаціях тоталітарних режимів, які потребують знакових виявлень радості, в демонстраціях, мітингах

підтримки тощо. І хоча подібні прояви можуть вважатися імітацією соціальної згоди, сам ритуал їхнього постійного повтору виступає в функції відновлення певної соціальної конвенції та рефлексії на рівні соціальної поведінки).

Іншим прикладом усвідомлення необхідності соціальної «згоди» як вирішального фактора легітимізації влади є проблематика «суспільної угоди», яка починаючи з Т. Гоббса стала домінантною формою пояснення функціонування держави та дії владного механізму у вигляді надання цьому різновиду суспільної згоди квазіюридичної форми. Послідовна рефлексія над цією проблематикою, де вирішальна роль в наданні владі певних повноважень надається населенню («народу»), дозволяє переглянути під новим кутом погляди на природу влади Макса Вебера, які стали на сьогодні майже аксіомами. Як відомо, видатний німецький мислитель, посиляючись на свого світоглядного антипода Льва Троцького, вважав, що «будь-яка держава заснована на насильстві».

Абсолютизуючи роль насильства в історії людських суспільств (хоча емпіричних свідчень такого насильства було більш ніж достатньо), Вебер писав: «Держава є те людське співтовариство, яке в межах певної області – область включається в ознаку! – претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насильства. Оскільки для нашої епохи характерно, що право на фізичне насильство приписувалося всім союзам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку припускає це насильство: єдиним джерелом «права» на насильство вважається держава» [1, с. 645].

Наскільки б переконливими не виглядали докази «буржуазного Маркса» (а в своїй концепції держави та влади Вебер повністю зберіг марксистську презумпцію!) він припускається, на наш погляд, серйозної помилки, абсолютизуючи роль насильства та недооцінюючи, що межі цього насильства можуть бути обумовленою тією *згодою*, яку надає владі населення. І якщо відчуження між владою та населенням (народом) досягає певної критичної точки, то керувати тільки спираючись на технології насилля влада не може незважаючи на довершеність цих технологій. Щоб довести цю просту політичну «арифметику» не обов'язково посилатися на новітню історію революцій або на вислів Леніна про ситуацію, коли «верхи не можуть, а низи не хочуть», але можна згадати такі архаїчні деспотичні режими влади як стародавні китайські царства,

в яких статус імператора згідно архаїчної традиції прирівнювався до божественного. Однак при цьому типова модель імператорського правління мала наступну послідовність: збільшення податкового пресу на населення – збільшення незадоволення серед селян – масштабні селянські повстання – зміна правлячої династії.

З наведеного прикладу ми бачимо, що можливості застосування насильства в управлінні державою мали свій ліміт у вигляді «міри згоди» з боку населення, і як тільки ця міра істотно порушувалася, то і згадана монополія руйнувалася. Таким чином, виходить, що у віртуальній дискусії Гоббса та Вебера перший – незважаючи на вельми абстрактний та «ідеальний» характер суспільної угоди – мав рацію, в той час як тверезий та прагматичний Вебер повністю ігнорував комунікаційний аспект відносин влади та населення та звів цю комунікацію до гегелівських відносин «пана» та «раба», тобто до відносин *гегемонії*.

Треба віддати належне прихильникам теорії «суспільної угоди», які починаючи від Дж. Лока визнавали можливість усунення можновладця у разі перевищення їм своїх владних повноважень, застосування до нього у разі необхідності насильства аж до фізичного знищення. (Тема права на страту монарха є однією з сюжетів, які сформувалися в річищі проекту «суспільної угоди», тема, яка з особливою силою звучала у Ж.-Ж. Руссо). Глибоко не вдаючись до нюансів обґрунтувань в теоретичних побудовах даного типу політичного мислення, відзначимо, що на відміну від теорій насильства, які імпліцитно розглядають населення як *пасивний об'єкт* дій влади, даний напрямок, навпаки, вважає, що населення, що перетворюється на «народ», є *активним суб'єктом* суспільно-політичного процесу, суб'єктом, який може укласти суспільну угоду з владою, яка, в свою чергу повинна мати підґрунтя у вигляді *згоди* на умови такої угоди.

Безсумнівно, така згода хоча і має психологічні кореляти у окремих індивідів, однак позбавлена в своїй суті психологічного наповнення; вона є ідеалізованою абстракцією високого порядку, яка на кшталт кантівської трансценденталії забезпечує функціонування суспільства як такого, в якому влада є лише часткою загального механізму суспільного функціонування. В Новий час цей Суб'єкт отримує лінгвістичну ознаку «народу-нації», яка, як ми тільки що казали, є активним суб'єктом на відміну від пасивного населення. Про парадоксальну можливість «перекодування» суб'єкта в об'єкт (і навпаки) сучасний російський теоретик В. Малахов писав наступне:

«Нація, народ є і той, хто засновує і той кого засновують. Це означає також, що народ є і суб'єкт влади і її об'єкт, і той кого наділяють владою, і той, хто повинен її приписи виконувати» [2, с. 21].

Більш детально про згадану зміну акцентів в процесі трансформації населення писали такі теоретики лівого спрямування як С. Хардт та А. Негрі: «По мірі того як відбувалося перетворення патримоніального горизонту в горизонт нації феодальний порядок підданого поступився місцем дисциплінарному порядку громадянина. Перехід населення від ролі підданих до ролі громадян виявився свідомством його переходу від пасивної ролі до активної» [3, с. 98-99]. (Підкреслено нами – Ю. О.). Подібне перетворення, яке автори констатували та яке відбулося в Новий час, дає підстави побачити, що «суспільна згода» (без якої, як ми вже зазначали, функціонування будь-якого суспільства є неможливим) перетворюється на «національну згоду». При цьому важливо не забувати, що «нація» не є механічною сумішшю громадян, але є «конструктивним політичним концептом» [3, с. 104], тобто таким, який надає можливість надати суспільній комунікації між владою та населенням *політичний вимір*.

Було би спрощенням зводити проблему питання національної згоди тільки до проблеми *суверенітету* або надання владних повноважень. Як ми вже говорили питання національної згоди є набагато ширшим, а поняття суверенітету може бути в цьому контексті розширене від суто політичного до загальносуспільного концепту. Іншими словами, якщо в своєму владному вимірі національна згода надає можливість для функціонування політики, то в цьому розширеному сенсі вона легітимізує само суспільство в його базових, «онтологічних» основах. Інакше кажучи, поява суб'єкта-нації означає появу суспільства як *єдиного цілого*, хоча в реальності воно таким не є, будучи розділеним непримиренними суспільними (в термінології марксистів, класовими) конфліктами.

В цьому «суспільному» вимірі концепт суверенітету набуває цілком іншого сенсу; він означає не легітимність та необмеженість владних дій, але всю повноту суспільного буття, його гармонійну передумову, яка проглядає крізь зовнішні конфлікти та антагонізми. Саме в даному сенсі інтерпретували роль концепту «нації» М. Хардт та А. Негрі, які ілюстрували цей різновид «національної згоди» наступним чином: «Нація – це різновид ідеологічного спрощення, що намагається звільнити поняття суверенності та сучасності від антагонізмів та кризи, що їх визначають. Національний суверенітет

тимчасово приглушує конфлікти, які лежать у витоків сучасності» [3, с. 91]. (Таким чином, концепт «національного суверенітету» в тому контексті, в якому його аналізують автори, по суті означає різновид «національної згоди», яка полягає в постулюванні **первинної суспільної єдності**, яка лежить поза всіма можливими розбіжностями та відмінностями).

Цілком у дусі щойно згаданих авторів про цей різновид «спрощення» чи фундаментальний суспільний компроміс писав творець теорії світ-системного аналізу І. Валерстайн, коли відмічав наявність такої згоди в «великому ліберальному проєкті» позаминулого століття. З його точки зору «національна свідомість» була продуктом їх грандіозних пропагандистських зусиль, які полягали в тому, щоб «переконати небезпечні класи в ідентичності мети» [4, с. 177]. Ми підкреслили слово «ідентичність», оскільки воно вказує на ще один аспект національної згоди, який ми можемо назвати **ідентифікаційним**. З самої назви стає очевидним, що він не має відношення до функціонування всього суспільства в цілому, але безпосередньо пов'язаний з самим базовим рівнем ідентичності населення. Конотація «національна» підкреслює той момент, що на певному історичному етапі населення починає ідентифікувати себе як «нація» та його переважна більшість дає **згоду** на подібну самоназву.

Незважаючи на очевидність прийняття тієї чи іншої національної ідентичності (обумовленої в масовій свідомості єдністю етнічного походження, території проживання, мови, культурної традиції, нарешті держави), передумови національної згоди на це в масштабах певної спільноти не є такими вже простими. Наприклад, аналіз процитованими вище авторами механізмів нейтралізації соціальних антагонізмів вказує на першу передумову «народження нації» – необхідності **не помічати** кричущих відмінностей в рівні доступу до суспільного багатства, різності цілей різних класів та прошарків населення та погодитися на те, щоб розглядати ці відмінності в рамках певної вищої **єдності**.

Друга передумова національної свідомості полягає в спрощенні на рівні народностей, етносів, мов та культур країни. Вона передбачає, що все це різнобарв'я буде переплавлене в єдиному плавильному котлі «нації» (американська теорія «melting pot» як ілюстрація такого спрощення). Стосовно європейського сценарію націєтворення, ми можемо констатувати, що будь-яка країна західної Європи формувала свої нації з різних етносів (наприклад, етнічну

основу самоназви «француз» склали колишні гасконці, бретонці, аквітанці, бургундці), причому деякі з цих етносів на подібне спрощення «згоди» на давали (як це спостерігається, наприклад, у ситуації з басками чи каталонцями в Іспанії).

Нарешті третя передумова «національної згоди» є згода ідентифікувати себе як єдину спільноту в межах певних територіальних кордонів (за умов наявності держави ці кордони є реальними, а за умов діаспорного існування спільноти – вони можуть набути віртуального характеру). Інакше кажучи, кожен з індивідів, що складають населення, повинен за цих умов виконати побажання І.-Г. Фіхте про те, щоб «зовнішні кордони стали внутрішніми кордонами». Прикладом останнього типу національної згоди може бути референдум 1991 року, на якому більшість населення України висловила свою думку стосовно незалежності держави. Фактично, таким чином вони ідентифікували себе як «українці» (хоча б у межах проекту «громадянської нації»), і згода на зміну зовнішніх кордонів означала згоду на зміну ідентифікаційних основ. (Хоча цей доленосний референдум, безсумнівно, виходить за рамки тільки ідентифікаційного виміру національної згоди та має відношення до проекту радикальної трансформації всього суспільного життя України).

Ще одним різновидом національної згоди, яка має безпосередній стосунок до комунікації між населенням та владою, є згода на проведення тієї чи іншої політики. На публіцистичному, побутовому рівні та на рівні політичного дискурсу такий різновид згоди називають «консенсусом». Прикладом такого консенсусу як результату комунікації між владою та населенням є згода між «масами» та «лідером» (або «диктатором»), якому за певні обіцянки надаються майже безмежні повноваження. Часто-густо подібний союз складається в обхід юридичних норм та «формальної законотворчості». Форми згоди «консенсусного типу» стали предметом соціально-політичного дослідження, починаючи з Ле Бона, який відкриває феномен «натовпу» як маси, організованої з індивідів, фізично присутніх в публічному соціально-політичному просторі. (Наступними знаковими фігурами, які досліджували цей феномен, були Г. Тард, частково З. Фрейд в своїх останніх роботах та сучасний французький дослідник С. Московічі, який у своєму бестселері «Століття натовпу. Історичний трактат з психології мас» зробив спробу узагальнити доробок згаданих попередників).

Так, звертаючись до робіт Ле Бона, Московічі фіксує наявність плебісцитарної технології національної згоди як різновиду «демократії мас», організованих вождем-лідером. На відміну від нього Г. Тард аналізував інший тип соціальної спільноти – тип «публік», особливістю якого є «роздільність людей в просторі/часі». Множину таких «публік», об'єднаних навколо ієрархії лідерів, Тард називав «демократією публік». (Схожі думки висловлював і Макс Вебер, який на прикладі Гладстона проаналізував феномен «плебісцитарного диктатора», для якого парламент виступає лише технологічним засобом втягнення мас в орбіту його лідерської особистості [5, с. 680]). Розглядаючи різницю між «демократією мас» та «демократією публік», Московічі відзначає, що згода, яка лежить в основі першого типу, заснована на «чесноті колективності», в той час як згода другого типу конкретизується в понятті «консенсусу індивідів» [6, с. 258]. (Подібне спостереження не є абсолютною істиною, оскільки потребує подальшої конкретизації та деталізації. Однак воно цікаве, дає плідний імпульс для думки та розробки більш удосконаленої типології суспільних згод).

Підбиваючи перші підсумки нашої теоретичної розвідки з проблеми національної згоди, ми дійшли висновку, що в самому першому наближенні під національною згодою слід розуміти певну конвенційну домовленість більшості населення стосовно базових пунктів національного (та державного) самовизначення незалежно від суспільного статусу, рівня достатку, належності до тієї чи іншої верстви, віку, етнічно-конфесійної належності, від різниці в ідеологічних, політичних та загальносвітоглядних уподобаннях. Подібна домовленість найкращим чином ілюструється політико-юридичною та символічною категорією «Угоди», яскравим прикладом якої в недавній історії України може виступати референдум 1991 р. про національну незалежність України (який підтримав історичний проект розвитку на основу власної державності) або Майдан 2004 р. (де більшість населення об'єдналося на основі цінностей свободи, демократії, європейського вибору та української національної ідентичності).

Основні проблеми, які слід вирішити в процесі подальших досліджень, полягають у відповіді на запитання «*Хто* є Суб'єктом національної згоди?» (попередній аналіз в самому першому наближенні показує, що такими суб'єктами можуть бути маси, натовпи, «публіки», національні еліти), «*Які* типи національної згоди мали місце в історії західноєвропейських країн та в українській історії та за допомогою яких технологій такі згоди реалізувалися на

практиці?» (з попереднього аналізу випливає, що такі згоди можуть бути або суто або комунікативного типу на рівні «влада/населення» або типу базово-трансцендентального, тобто такими, які визначають суспільне буття в цілому), «**Що** повинно бути покладене в основу національної згоди як різновиду суспільної угоди, а що не може виступати в якості таких базових положень в сучасній Україні?». «**Які** практичні рекомендації можуть бути надані владі стосовно розробки програми національної згоди в Україні з урахуванням основних результатів дослідження?»).

Однак, повторюємо, відповіді на ці питання не можуть бути дані в рамках легковажної політичної кон'юнктури та потребують серйозних наукових досліджень.

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. 2. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. 3. Хардт М., Негри А. Империя. М. Праксис, 2004. 4. Ваалерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – Спб.: Изд-во «Университетская мысль», 2001. 5. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. 6. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1996.

УДК 316.464

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В. Поєдинок

У статті здійснюється спроба аналізу становлення та занепаду національної еліти та політичної системи епохи Київської Русі як першого етапу в розвитку політичних еліт сучасної України. Відзначається дуалізм детермінант соціальної диференціації у період Київської Русі, внутрішньоелітна боротьба за владу та зовнішньополітична нестабільність.

Ключові слова: Київська Русь, влада, правляча верства, національна еліта.